

Irodalmi szövegek párbeszéde

„A jó palócok” és a „Sinistra körzet”

Kevésbé ismert világot bemutatni az irodalomban is többféleképpen lehet: az egyik lehetséges módszer aprólékos ecsetvonásokkal, több nézőpont felvillantásával ábrázolni egy földrajzi értelemben valóságos, részleteit – helyneveit és szereplőit – tekintve fiktív tájat, amelynek megteremtése mindazonáltal jellemzően a nyelvi szerepjátékok révén történik. A nyelvhasználatban megnyilvánuló szerepeket magára öltheti az elbeszélő, de valamennyi szereplője is; a sajátos nyelvhasználat így válik a különleges táj jellemzésének eszközévé. Mikszáth Kálmán „A jó palócok” című novellaciklusában, illetve Bodor Ádám „Sinistra körzet” című regényében (1) ez a sajátos nyelvhasználat a megteremtett világ legfontosabb jellemző eszköze.

A szóhasználat, a mondatszerkesztés, a stílus szokatlansága látványos mindkét szövegben, a megteremtett világ társadalmi, kulturális, gazdasági stb. törvényszerűségei ezzel szemben jórészt csak sejthetőek, meghúzódnak a háttérben – de a nyelvhasználat különlegességéből e törvényszerűségekre is (ha másra nem: különlegességükre) következtetni lehet.

A két mű közti összefüggések feltárására a fent összefoglaltak indíthatják az elemzőt; és ha a vizsgálat elindul, az számos, az intertextuális párhuzamot önmagában nem sugalló (2) egyezést vagy hasonlóságot tárhat fel.

Tartalmi összefüggések

Mindkét mű cselekménye a magyar nyelv- és kultúrterület peremvidékén játszódik. A felvidéken is, a román-ukrán határon is más nemzetiségűekkel élnek egy területen a művek magyar hősei. Ezzel függ össze az ábrázolt világ különlegessége, egzotikussága – mind a földrajzilag valóságos, mind a fiktív világ vonatkozásában. A fiktív világ megteremtésében szerepe van Bodor Ádámnál a valóságban nem létező természeti jelenségek valódiként való elfogadásának. Minthogy a szereplők életkörülményeit e két dolog alapvetően meghatározza, ezek is részt vesznek a fiktív világ törvényszerűségeinek, az itt érvényes játékszabályoknak a kialakításában.

Bodor regényében a fiktív és a valós világ közti határvonal lebegtetése fontos írói eszköz. A főszereplő nevének megválasztása is eszköze ennek: Andrej Bodornak hívják, azaz vezetékneve azonos az íróéval, ugyanakkor távolságot teremt kettejük között az, hogy keresztnévük eltér. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy Andrej valódi nevét nem ismerjük: pontosan tudjuk, hogy az Andrej Bodor név álnév, amit a főhős Borcan ezredestől előzetes konzultáció nélkül kapott. „Tetszett is az új nevemből az Andrej nagyon.” (3)

A szereplők és a tájak bemutatása mindkét elbeszélőnél különösebb felvezetés nélkül történik: ez is része a nyelvhasználatban érvényesülő szerepjátéknak. Az elbeszélő beszédmodora az ábrázolt világgal ismerős, abban otthonos személy benyomását kelti, aki vagy olyan hallgatókhoz beszél, akik szintén ismerik a leírt színhelyeket és szereplőket, vagy valamiféle szűklátókörűsége miatt nem tartja fontosnak az efféle leírást. És mint-

hogy ismerősként szól az elbeszélő „arról a pogány Filcsikről”, illetve a Baba Rotundahágóról, az olvasó is nagyon hamar bele tudja élni magát egy – ha nem is az értelem eszközével megismert de – hangulatában mindenképpen megérezhető légkörbe.

A Bodor-regényben az ábrázolt világ különleges mivoltát kiemeli az olvasó számára ismerős világgal alkotott, a regény cselekményében is megjelenő kontraszt: az elbeszélést keretbe foglaló metálföld, négykerékmeghajtású Suzuki terepjáró említése, a Mustafa Mukkermantól ajándékba kapott Kent cigaretta, a Kinder tojás és Haribo gyümölcszselé márkanévvel is hangsúlyossá tett előfordulása. A nyugati kultúra e jellemző tárgyai teljesen idegenek abban a világban, ahol az egyetlen beszerezhető alkoholtartalmú ital a denaturált szesz, ahol a villanyvezetéseket átvágták, ahol a főhős egy elhagyott és leszerelt vízimalom egyik hajdani szerszámraktárában fenyőfagallyakból összehordott

derékáljon alszik, és a fenekét az ablakon kitolva végzi nagydolgot.

Mindkét tájnak jellemző alakja a magányba vonult, hallgatásba, mogorvaságba burkolódzó ember; ilyen szereplő Mikszáthnál Filcsik, a „Két major regénye” fejezet két juhásza és Bizi apó, Bodor regényében pedig csaknem minden férfi: a főszereplő, Béla Bundasian és Géza Hutira biztosan. Gábrriel Dunka hasonlóan magányos hőssé válik a regényben, testi hibája „A jó palócok” Gyócsi Imréjével rokonítja; ám Mikszáth palócföldjén a nyomorék embert kölcsönös szeretet és élő kapcsolat fűzi testvérehez, míg a Bodor ábrázolta világban elmagányosodik.

A Mikszáth-novellák helyenként balladisztikus szerkesztésmódja is sejteti, és szinte valamennyinek a tartalma azt igazolja, hogy a palócok világa távolról sem ideális, idillikus világ; itt szerelmi tragédiák történnek, rémisztő babonák kelnek életre, vérlázító igazságtalanságokat követnek el a falu előljárói a nincstelenné vált, védtelen lányokkal, apák saját gyermekükkel szemben. Ugyanakkor az értékek pusztulása vagy azok eleve adott hiánya ellenére (vagy attól függetlenül, esetleg éppen az ellensúlyozandó) néhány pillanatra jelen van a felhőtlen derű és a lelki tisztaság is. A Bodor-regény világának különlegessége a végletekig vitt tragikum: a totális diktatúra, az élő és holt emberek minden körülményét egyaránt megszabni kívánó hatalom és a szintén végletes szegénység ábrázolása.

vitt értékhiány: a totális diktatúra, az élő és holt emberek minden körülményét egyaránt megszabni kívánó hatalom és a szintén végletes szegénység ábrázolása. De nem is ezek jelentik a világ végletes elértéktelenedését, kiüresedését, hanem az, hogy az emberek, akik ebben a világban élnek, megtanultak együtt élni a szörnyűségekkel; hogy el tudják viselni a diktatúrát és a diktatúrát elviselő önmagukat. Mikszáth novellahőseinek derűje (Kovács Mariskáé, Bede Erzsé) romlatlanságukból fakad; Bodor hőseinek nem a derűs mosoly, hanem a cinikus vigyor az osztályrésze, hiszen őket megrontotta a túrhetetlen körülmények eltűrése.

A Mikszáth-ciklusban ábrázolt világ sajátosságát az a légkör adja, amellyel a szereplők azonosulnak: babonák, a néprajz témakörébe tartozó népszokások, illetve az ezek által meghatározott, ezek befolyására kialakult tipikus mentalitás. Egy stabil értékrend, amelynek alapján Filcsik egyértelműen pogánynak számít, hiszen haldokló lányáról le-

hozza bűnösöket, ami alapján Dizi apó, ha kiscsizmát vet az arva hunak, megtért bűnös-ként ítéltetik meg; amely szerint elítélendő a megesett szeretőt elhagyni és más lánynak csapni a szelet, helyes dolog kigyógyulni az alkoholizmusból, és szánandó, ugyanakkor felháborító abba visszaesni.

A 'Sinistra körzet' népszokásait nem a néprajz határozza meg, hanem a túlélésre való törekvés egy kíméletlen politikai légkörben. A politikai hatalom csúcsa éppúgy ködbe, felhőbe vész, azaz láthatatlan, mint a Pop Ivan csúcsa; a regény szereplői közül legmagasabb, még látható poszton a helyi vezető, az erdőbiztos áll, de az ő fölülről való függése is érzékelhető (Coca Mavrodin utasításokat kap feletteseitől: Mustafa Mukkerman megmotoztatása; illetve tart intézkedéseinek visszhangjától: Severin Spiridon öngyilkossága).

Ebben a légkörben, ebben a világban is léteznek pontosan körülírható szabályok: a túlélés legbiztosabb módja, ha az ember nem tud semmiről (Andrej nem árulja el a vörös kakasnak, hogy Borcan ezredes már nem él), és ha kérdezik, hazudik:

„– Láthatod, részünkről teljes a bizalom – mondogatta Nikifor Tescovina. – Meglásd, aligha fogja valaki megkérdezni, honnan, merről jössz. Ne is mondd el magadtól senkinek. Ha valaki véletlenségből mégis kérdezet, netán faggat, hát hazudj.

– Ühüm. Az lesz. Remélem, beleszokok. Majd mindenkinek mást mondok.

– Érted a dürgést, azt látom. És máris felejtst el a nevedet. Annyira, hogy ha véletlenségből meghalod a közeledben sziszegni, meg se rezzenj. Mindenhez fapofád legyen.”
(4) – így hangzik az e világ törvényszerűségeiben az idegent eligazító parainesis.

A túlélési technikák a Mikszáth-novellák világától teljesen idegen groteszkségig és abszurditásig vezetnek: „Majd mondd azt nekik, hogy elvesztek az irataid. Puiu Borcan ezredes majd úgy fog tenni, mint aki elhiszi.” és: „No, álljon csak meg. Felőlem köphet. De én úriembernek hittem. – Az is vagyok és nem is köptem. – Az más.” (5) A hazugság tehát ebben a világban annyira elfogadott és annyira nélkülözhetetlen dolog, hogy az sem baj, ha kiderül. A szavak, a kijelentések így értéküket veszítik, mindenki csak annyit mond és annyit hallgat meg, amennyit az adott helyzetben tanácsos mondanía vagy meghallania. A beszéd ebben a világban nem a kommunikáció, hanem a túlélés eszköze.

Mikszáth novelláiban is eltér a verbális kommunikáció módja a köznyelvitől, a megszokottól: a mogorva, elmagányosodott, a természetben egyedül élő emberek félmondatokat vakkantanak oda egymásnak („Az a pogány Filcsik”; „Két major regénye”), a szerelmesek pedig egy sajátos, szimbolikus virágnyelvet beszélnek („Péri lányok szép hajáról”); az elhallgatások sok esetben fontosabb jelentést hordoznak, mint a beszéd („A néhai bárány’ végén valamennyi szereplő elhallgat), és a kommunikációt gyakran a szavak helyett gesztusokra építik (a jegykendő visszaküldése a „Szűcs Pali szerencséje” című novellában). A kommunikáció sajátosságai azonban szintén folklorisztikusak, funkciója pedig azért mindig az információcsere, nem a rejtőzködés, az információmegvonás.

A szerelem természete alapvetően különbözik a két szöveg világában. Mikszáthnál találunk boldog (bár együgyű) szerelmet („A gyerekek”) és tragikus kimenetelű, szenvedélyes szerelmet is („Szegény Gélyi János lovai”), de a palóc világban a szerelem minden esetben erkölcsi kategória is, amelyet sajtáságos, az ábrázolt világra jellemző erkölcsi törvények szabályoznak igen keményen és egyértelműen („Péri lányok szép hajáról”, „A gózoni Szűz Mária”, „Hová lett Gál Magda?”). A „Sinistra körzet”-ben a szerelem gyakorlása is a groteszkségig torzított: a körzetből kiutasított Vili Dunkával közli Andrej, hogy meg kívánja örökölni tőle élettársát, és tőle kér használati utasítást az asszonyhoz; ezt pedig természetes dologként ábrázolja a regény, sem Andrej, sem Vili Dunka nem tartja különösnek, rendhagyónak a beszélgetést. Elvira Spiridont férjétől kéri el Andrej, és használat után, ha úgy hozza a sors, visszaadja neki. Mindazonáltal nem lehetne azt mondani, hogy Andrej két szerelme csak állatias ösztönök kielégítése lenne, hogy érzelmi alapja ne volna a két nővel folytatott szexuális kapcsolatnak. A helyzet groteszksége éppen abban van, hogy az érzelmi háttér ellenére csak nőhasználatról esik szó mindkét esetben.

(Ahogy egyébként Andrej szexuális gyakorlatáról nyilatkozik saját elbeszéléseiben, ahogy hengeg vele, hogy egyik vagy másik nő milyen hosszú ideig volt a szeretője, az része az említett nyelvi szerepjátzáson keresztül való világábrázolásnak.)

Szerkezeti összefüggések

Mindkét mű tizenöt egységből áll: Mikszáth önállóan is értelmezhető novellákat rendez ciklusba, Bodor az „egy regény fejezetei” műfaji megjelölést alkalmazza a kötet címe alatt. Így mindkét mű több, mint novellák pusztá egymásutánja, és kevesebb, mint egy teljes regény egymást követő fejezetei. Bodor kötetének alcíme a hiányosságot, töredékességet hangsúlyozza, míg Mikszáth a közös helyszínnel, a vissza-visszatérő szereplőkkel, egyes témák (vihar, patak, bunda, magányos ember, szerelmi hűtlenség stb.) variált visszatérésével globális, az egyes novellák végén többnyire kulcsszóként szereplő szavaknak a következő novella elején általában szintén hangsúlyos szerepben való megismétlésével (6) valamiféle lineáris kohéziót teremt meg a novellaciklusban mint szövegegészben.

A „Sinistra körzet” fejezetei egymástól való függetlenségének benyomását nemcsak az alcím kelti, hanem az a narrátori megoldás is, hogy a cselekmény egyes tényeit több fejezet (néhányikat minden fejezet) újra és újra szóba hozza. Ilyen mozzanatok Borcan ezredes halálának körülményei, a vízimalom mint a főszereplő lakhelye stb. A rezervátumban tartott medvékről is sok fejezetben történik említés, minden esetben úgy formálva, mintha nem visszatérő téma lenne, hanem új információ; a regényszöveg egységességét kikezdi a medvék számának eltérő megjelölése az egyes fejezetekben. Talán minden fejezet említést tesz a főhős Sinistra körzetbe kerülésének okáról: Béla Bundasian kényszerlakhelyének felkereséséről. A Bodor-regényben ez a téma és a helyszín azonossága az egész szövegre érvényes globális kohézió két legfontosabb megteremtője. Az ábrázolt világ talán fontos sajátossága, hogy bár létrejön a találkozó Andrej Bodor és Béla Bundasian között, célját mégsem éri el: a család-újraegyesítés megghiúsul mindkét szereplő elmagányosodott, elvadult jelleme miatt.

A Bodor-regény tizenöt fejezetcíme azonos szintaktikai szerkezetű: „Borcan ezredes esernyője”, „Andrej dögcédulája”, „Aranka Westin ablaka”, „Coca Mavrodin neve” stb.; „A jó palócok” tizenöt novellacíme közül három egyértelműen, további három pedig csak tágabb értelemben nevezhető azonos szerkezetűnek ezekkel. A hat fejezetcím: „Bede Anna tartozása”, „Tímár Zsófi özvegysége”, „Szűcs Pali szerencséje”, „Két major regénye” (a birtokos nem személy), „A „királyné szoknyája”” (a birtokviszony nem konkrét értelmű), „Szegény Gélyi János lovai” (a birtokos minőségjelzője és a birtok többes számú volta miatt). Amennyiben feltételezzük, hogy Bodor Ádám tudatosan rájátszik a Mikszáth-ciklusra, a fejezetcímek megformálásában is tetten érhető ez a szándék, ha nem is változatlan formában.

Mindkét szövegre jellemző a több látószögből való ábrázolás; ennek eredménye a ciklus tizenöt külön novellája, illetve a regény tizenöt, egységet nem alkotó fejezete. De a több látószög kapcsán kell megemlíteni azt is, hogy az elbeszélő személye is változik az egységek egymásutánjában: a Mikszáth-ciklus kilencedik darabjának a többtől eltérő módon nem egyes szám harmadik, hanem egyes szám első személyű elbeszélője van; a Bodor-regény hetedik, tizenegyedik, tizenkettedik, tizenharmadik és tizennegyedik fejezetének, valamint részben a tizediknek a regény elején megszokott egyes szám első személyű helyett egyes szám harmadik személyű az elbeszélője. (6) Egy novellaciklusban ez a következtetlenség nem feltűnő, annál inkább szokatlan egy regény esetében – ez az eszköz is azt a benyomást erősíti, hogy egy egységé össze nem forrt, töredékes szöveget olvasunk.

A vizsgálódás eredményei, tanulsága

A vizsgálódás során megválaszolatlan maradt a két (egymástól független) kérdés, hogy tudatos-e Bodor Ádám részéről a Mikszáth-novellaciklus mint szövegelmélet felidézé-

se, és hogy a regény befogadója kap-e elég egyértelmű utalást a ‚Sinistra körzet’ szövegéből ahhoz, hogy felidéződjék benne ‚A jó palócok’, és hogy így a befogadói élményt befolyásolja a pretextus. Az első kérdésre adható válaszok (hacsak a szerző nem nyilatkozott erről valahol) a teljes bizonyosság igénye nélkül születnek; a második kérdéssel kapcsolatban a dolgozat célja annak bemutatása volt, hogy amennyiben felidézi a Bodor-szöveg az olvasóban a Mikszáth-szöveget, ez hogyan befolyásolja a befogadói értelmezését.

Mindenképpen részt vesznek a befogadói élmény módosításában a két szöveg közti hasonlóságok (mert felidézik a szövegelőzményt), de természetesen fontosabb szerep jut a különbözőségeknél: az olvasónak a regényszöveggel kapcsolatos elvárásait befolyásolja ugyanis a szövegközi párhuzam felfedezése, ám ezeket a várakozásokat a regényszöveg (az eltérések révén) nem váltja be; a regényben ábrázolt értékvesztett világ megítéléséhez összehasonlítási alapot szolgáltat a Mikszáth-ciklus világa, amely ugyan szintén nem nélkülözi az értékvesztést, de a novellák hangulata, végkicsengése alapvetően különbözik a Bodor-regény világában tett olvasói látogatás élményétől. Ebben az összehasonlításban, a várakozás felkeltésében és be nem teljesítésében látom a két mű párbeszédének jelentőségét.

A dolgozat végén meg kell említenem, hogy a ‚Sinistra körzet’ világának értékvesztettsége, pusztulása, valamint a szereplőknek a pusztulással szemben tanúsított közönyie révén a regénynek egy másik szövegelőzménye is szóba jöhet (talán szóba is kellene jönnie): *Déry Tibor* ‚G. A. úr X.-ben’ című regénye. Talán a két pretextus és a Bodor-regény együttes vizsgálata pontosabb magyarázattal szolgálna a ‚Sinistra körzet’ szövegének az olvasóra tett hatásáról.

Jegyzet

(1) A dolgozat alapjául szolgáló szövegkiadások: M. K.: *Tót atyafiak – A jó palócok*. Diákkönyvtár sorozat, Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp, 1978., illetve B. Á.: *Sinistra körzet*. Magvető Könyvkiadó, Bp, 1992.

(2) Intertextuális párhuzamnak azt tekintem, amikor a később keletkezett szöveg valamely vonása úgy (olyan erősen) utal a korábban keletkezettre, hogy a későbbi mű értelmezéséhez szükségessé válik a szövegelőzmény ismerete; a későbbi mű befogadását a szövegelőzmény ismerete jelentős mértékben befolyásolja.

(3) A regény 25. oldalán

(4) Az idézet a regény 22. oldaláról való.

(5) 19. és 36. oldal

(6) *A néhai bárány*: „s a nehéz új ködmön kezdett lassan-lassan lefelé csúszni” (110. old.) – *Bede Anna tartozása*: „melyre a kis virágos ködmönke oly módosan simult” (112. old.); „megsimogatja gyöngéden azt a hollóhajat a fején” (115. old.) – *Péri lányok szép hajáról*: „Hát bizony a Péri lányok híres aranyszőke haja...” (116. old.); „olyan fehér, mint a lilium” (119. old.) – *A kis csizmák*: „átlátszó és fehéres, mint a muszlinruha” (120. old.); „az égbolt nyájassan mosolygott” (123. old.) – *Timár Zsófi özvegsége*: „Mióta férjhez ment, csak a mosolyát látni” (124. old.); „Egyszerre értek a torony alá férj, feleség” (127. old.) – *Az a pogány Filcsik*: „még a kálvinista kakas is ott áll az egyik tornyon” (128. old.); „a temető árka lesz pihenő ágya” (136. old.) – *A bágyi csoda*: „Kocsipál Gyuri, a molnárlegény már Szent Mihály lovát is ellopta a temetőből” (137. old.); „hanem aztán meggondolta magát, s szép csendesesen visszafordult” (141. old.) – *Szűcs Pali szerencséje*: „Nem jobb volna-e visszafordulni?” (142. old.); „Ködös fejét gondolkozva hajtotta le egy szuszékra” (145. old.) – *Galandáné asszonyom*: „Titkos, homályos köd veszi körül” (146. old.); „mikor a legszebb női arcot látja maga előtt” (152. old.) – *A gőzoni Szűz Mária*: „mert egy szép szőke asszony van az istenek közt. Az ő szelíd, égi arca segített meghódítani az emberiséget” (153. old.); „Maris nyájasan nyújtotta neki engesztelésül a gyermeket” (157. old.) – *Két major regénye*: „Az apák haragja átokká nőtt meg a gyerekeken” (158. old.); „Megjöttem, de nem szólnak a csengők” (161. old.) – *A „királyné szoknyája”*: „Regényes völgyeink, ha ti megszólaltok” (162. old.); „A Bágy négy álló évig egymás után öntötte el a réteket” (168. old.) – *Szegény Gélyi János lovai*: „Megérti a négy okos állat a paradét” (169. old.); *Csilomék lakodalma*, lovaskocsiút mint téma és motívum *A gyerekek* című novellával (173–174. old.); „Hol az a személy?” (177. old.) – *Hová lett Gál Magda?* (a hasonló tartalmú kérdés a címben, 178. old.).

(6) A második fejezet címe (*Andrej dögcédulája*) szintén külső személyként nevezi meg a főszereplőt, ami arra utalhat, hogy a fejezetcímeket, tehát a történet elrendezését nem a főszereplőnek kell tulajdonítanunk, hanem az íróknak.